

*Сулейманова Я. О.,
аспірант кафедри англійської філології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЙ ОЦІНКИ ТА ЦІННОСТІ В СЕМАНТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ З ЛЕКСИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ «ВОДА»

Анотація. У статті розглянуто особливості взаємозв'язку мови й культури, що висвітлюються шляхом виявлення оцінки й виокремлення цінностей з українських прислів'їв із компонентом «вода». Проаналізовано асоціативно-символічні значення образу води, який слугує основою формування прагматичного значення народних висловів. Виявлено й проаналізовано цінності, реалізовані в українських прислів'ях із лексемою «вода».

Ключові слова: прислів'я, оцінка, оцінне значення, цінність, конотація, прагматичне значення.

Постановка проблеми. З погляду сучасного антропоцентричного підходу до аналізу мовних явищ пареміологічні одиниці становлять важливий об'єкт культурно-лінгвістичних досліджень.

Незважаючи на активний аналіз функціональних, структурних та стилістичних особливостей прислів'їв, зокрема у роботах Л.І. Шагіахметової, О.В. Мерзлікіної, В.В. Прутчикової, Г.Ю. Садової, К.В. Дворової, Ю.В. Абрамової, їхній аксіологічний потенціал лише починає привертати увагу мовознавців. Таким чином, актуальність дослідження зумовлена недостатнім аналізом категорії оцінки та ціннісної специфіки прислів'їв.

Метою статті є виявлення оцінки й цінностей в українських пареміях із лексичним компонентом «вода».

Виклад основного матеріалу дослідження. Прислів'я зазвичай розглядаються науковцями як стійкі вирази фольклорного походження, у яких зафіксований практичний досвід народу й оцінка ним різних подій та явищ. Оцінка ж, як вважає І.М. Кобозєва, виражається насамперед у структурі прагматичного значення, що містить ставлення мовця до денотату мовного виразу в аспекті різноманітних оцінних характеристик, таких як добре/погано, багато/мало, свій/чужий тощо [4, с. 60]. В.М. Телія розглядає оцінне значення як компонент конотації, яку визначає як «семантичну сутність, яка узуально або оказіонально входить до семантики мовних одиниць і виражає емотивно-оцінне та стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності при її позначенні у висловленні, яке отримує на основі цієї інформації експресивний ефект» [6, с. 5]. Як зазначає Т.М. Гайдукова, суб'єктом оцінки у прислів'ях є соціум, а об'єктом – предмети зовнішнього світу, центральним з яких є людина. Дослідниця вказує, що оцінна семантика у пареміях виражається за допомогою наявності образів і уявлень, які сприяють розширенню значення слова, протиставлення у синтаксичній конструкції прислів'я або в лексичній синтагматичі, а іноді – за допомогою фонетичної організації слів [2, с. 143]. Цінність, у свою чергу, формується на основі оцінки, оскільки висновок про значущість об'єктів та феноменів дійсності для

суспільства ґрунтується на оцінних судженнях. Із цієї причини М.Ф. Алефіренко зазначає, що більшість прислів'їв «характеризують базові цінності національної культури, поєднуючи їх у межах лаконічного тексту, і пояснюють сутність одного явища за рахунок зіставлення з іншим» [1, с. 312]. Слід зважити на те, що семантика фольклорного афоризму достатньо складна з огляду на семантичну багатозаровість народного вислову й оцінну неоднозначність. Власне значення паремії, ізольоване від контексту, функціонує як узагальнене і передбачає велику кількість варіантів трактування. Така контекстуальна багатозначність зумовлена різноманітністю асоціативно-символічних значень стрижневих образів, які сприяють розкриттю прагматичного, зокрема оцінного, значення. Доцільно, на наш погляд, розглянути метафоричне значення образу води в українських прислів'ях.

Традиційно в історії світової культури вода – першоелемент у будові світу, колиска земного життя, могутня стихія, уособлення жіночого начала в природі, великий символ зачаття, народження і відродження, знак чистоти та очищення, проте також і хитка емблема безформності, невизначеності та небезпеки. Вона може символізувати споконвічно мінливий світ ілюзій, родючість, пізнання та мудрість, спасіння та безсмертя, Божий гнів. Чиста вода є уособленням чесності, правдивості, а нечиста – хитрощів, лукавства. Мертва вода є символом зцілення (заживляє рани), жива – відродження (дарує життя). Темні водні глибини – символ небезпеки. У різних релігіях вода набуває різноманітних асоціацій: у християнстві – очищення від гріхів та духовне відродження до нового життя, у буддизмі – суттєвий потік буття, у даосизмі – перемога видимої слабкості над силою, у протестантизмі – алегорія слова Божого.

Щодо української культури, то у свідомості давніх українців вода розділяє світ живих від світу померлих, тому й перехід через воду означав перехід до іншого світу – у потойбічне життя. Крім того, перехід через воду асоціювався у свідомості давніх українців із переходом до іншого роду: дівчина, що виходила заміж, належала до роду свого чоловіка й не могла повернутися до батьків. Культ води був домінуючим в архаїчних віруваннях праукраїнців. За народними віруваннями вода – найвеличніший дар неба, вона оживляє та робить родючою землю, слугує символом святості й виконує очисну функцію. Крім того, оскільки вода є втіленням жіночого начала, вона асоціюється з дівчиною, її красою та жіночою чарівністю [5, с. 47–48]. Вода символізує також чесність, правдивість, силу та кохання. Тиха вода – символ підступності, каламутна уособлює нечесність, шахрайство [3, с. 274].

Оцінна семантика українських прислів'їв із лексемою «вода» підкреслює дуалістичний характер цієї стихії (як твор-

ця, так і руйнівника). Народні вирази «від великої води надійся шкоди» та «сильна вода греблю рве» вказують на небезпеку і негативні наслідки сильного водного потоку. У першому народному виразі прагматичне значення містить рекомендацію «намагатися оминати ситуації руйнівного характеру» і виражає пейоративну (негативну) оцінку водної стихії (велика вода асоціюється з руйнівником). Образ води в прислів'ї еквівалентний небезпеці, від якої застерігають, тому народний вираз «від великої води надійся шкоди» виражає цінність обачності, обережності. Крім того, у цьому фольклорному афоризмі вода може асоціюватися з почуттями, емоціями людини. Хвилювання або агресивність здатні спричинити деструктивні наслідки для людських відносин. Таким чином, народний вислів «від великої води надійся шкоди» виражає цінність стриманості почуттів.

Водночас прислів'я «сильна вода греблю рве» може мати неоднозначний зміст. З одного боку, підкреслюється образ води як руйнівника, адже вона ламає конструкцію, створену для того, щоб її стримати. У такий спосіб зазначений фольклорний афоризм стає синонімічним попередньому і виражає аналогічні цінності. Проте вираз «сильна вода греблю рве» можна побачити в тематичному блоці прислів'їв про відважних і сильних людей, тому, з іншого боку, у прагматичному значенні вислів пропагує фізичну силу, адже вона здатна допомогти здолати перепони. У такому разі цей фольклорний афоризм виражатиме меліоративну (позитивну) оцінку й міститиме прагматичну рекомендацію «культивувати в собі фізичне здоров'я, розвивати м'язову силу», вказуючи на цінність здорового способу життя, фізичної сили.

Крім того, вода у вищезгаданому прислів'ї може асоціюватися з мудрістю, істиною. У такому разі прагматичний зміст фольклорного виразу містить рекомендацію «прагнути до накопичення знань» і виражає меліоративну оцінку сили цих знань. Отже, у паремії «сильна вода греблю рве» міститься така цінність, як наполегливість, працьовитість, прагнення до знань. Якщо сприймати воду в народному вислові як уособлення емоції, зокрема кохання, то він набуває зовсім іншого змісту: сильне кохання долає труднощі. Отже, у такому значенні прислів'я «сильна вода греблю рве» виражає цінність істинного кохання, що здатне пройти усі випробування.

Цікавим є той факт, що українська пареміологія містить схожий народний вислів, але зі зміненою образністю – «тиха вода греблю рве». За структурою він аналогічний проаналізованому вище, однак дещо змінилася образна основа – демонструється водна стихія меншої інтенсивності. Традиційно фольклорний вираз «тиха вода греблю рве» вживається для позначення спокійної людини з сильним характером, здатної до вольових вчинків, тому прагматичний аспект прислів'я містить вказівку на те, що «за зовнішнім спокоєм може приховуватися велика сила, через що не слід повністю спиратися лише на очевидні ознаки у власних судженнях». У такий спосіб вислів «тиха вода греблю рве» виражає цінність проникливості, тобто вміння бачити те, що може бути приховане. Проте цей народний афоризм може мати й інший зміст. Тиха вода в контексті виразу здатна руйнувати й робить це непомітно, на відміну від «великої води», сила якої більш очевидна. Отже, прислів'я виражає негативну оцінку, вказуючи на певну підступність водної стихії. З огляду на таке значення вислів «тиха вода греблю рве» виражає цінність обережності й обачності.

Пейоративна оцінка води з низьким проявом інтенсивності міститься і в прислів'ї «тиха вода людей топить, а швидка тільки

лякає». Як бачимо, у синтаксичній структурі фольклорного вислову міститься ще й протиставлення. Тиха вода асоціюється зі смертельною небезпекою, підступністю, прихованою загрозою, а також пригніченою емоційністю, а швидка – з марним хвилюванням, удаваною небезпекою. Вищезазначене прислів'я рекомендує застережливо ставитися навіть до зовні спокійних ситуацій, людей та інших об'єктів реальності й виражає цінність обачності, обережності, проникливості.

Зовсім по-іншому сприймається вода з низьким проявом інтенсивності у народному вислові «мала вода – великий шум». Паремія містить негативну оцінку здатності перебільшувати незначні ситуації, яка виражається за допомогою антитези, і передбачає рекомендацію «тверезо аналізувати події». У такий спосіб прислів'я «мала вода – великий шум» реалізує цінність розсудливості, здорового глузду.

Із плінністю води пов'язані паремії «вода в решеті не встоїть», «вчорашньої води не доженеш», «водою воду не загатиш», «стояча вода – калюжа». Перший фольклорний афоризм уможливає декілька трактувань. З одного боку, пов'язуючи образ води з емоційним аспектом людської природи, зокрема намірами, прислів'я вказує на те, що будь-які наміри завжди здійснюються, якщо є вигідна можливість, позитивно оцінюючи у такий спосіб наполегливість, а також уміння вдало використовувати відкриті можливості для реалізації цілей (отвори у решеті є метафорою можливостей). Крім того, образ води в контексті фольклорного афоризму «вода в решеті не встоїть» може асоціюватися з істиною, правдою або таємницею, які рано чи пізно стануть відомими, тому вислів передбачає застереження проти балакучості (якщо людина – «решето») і виражає цінність обережності у словах, особливо тих, що стосуються таємниць. З іншого боку, вода у вищезгаданому народному виразі може символізувати плін часу. У такому разі прислів'я передбачає рекомендацію «робити все вчасно», адже час не можна повернути назад: якщо ми чогось не встигли зробити, то втрачені можливості так і залишаться у минулому. Таким чином, фольклорний вираз виражає цінність такої риси характеру, як уміння робити все вчасно.

В українському прислів'ї «вчорашньої води не доженеш» присутній образ «минулої води». У прагматичному змісті воно застерігає про те, що не можна виправити те, що вже відбулося, і містить негативну оцінку спробам повернути час назад, адже у формально не виражений спосіб вважає їх марними. Вищезгаданий фольклорний вираз демонструє, що вчорашній день не можна повернути, і виражає цінність уміння жити сьогоденним днем.

У прислів'ї «водою воду не загатиш» також міститься пейоративна оцінка марним спробам зупинити стихію її ж засобами. Вода в контексті цього вислову постає одночасно і як власне проблема, і як недовірливий засіб її розв'язання. Народний афоризм у такий спосіб передбачає рекомендацію «обирати сильніші засоби, щоб «загатиш» проблему». Водночас для того, щоб перемогти, необхідно бути сильнішим та розумнішим, навіть хитрішим за ворога. Отже, прислів'я «водою воду не загатиш» містить цінність винахідливості, кмітливості, навіть хитрості, а також завбачливості.

Негативна оцінка відсутності плінності подається у прислів'ї «стояча вода – калюжа». Образ води у контексті цього

фольклорного виразу асоціюється з оновленням, мінливістю, яка не реалізується. У прагматичному значенні паремія містить застереження від статичного способу життя, нерухомості, натякаючи, що вони не принесуть користі. Водночас в імпліцитному аспекті народний вираз позитивно оцінює воду, що оновлюється, адже весь бруд у такому разі просто вимивається. Отже, прислів'я «стояча вода – калюжа» виражає цінність постійного розвитку та самовдосконалення, що потрібно для того, щоб людина або будь-який феномен дійсності не перетворилися на «калюжу». Крім того, у метафоричному значенні брудна (стояча) вода асоціюється з певною небезпекою, лукавством. У такому разі зазначене прислів'я містить пораду «бути уважним навіть у тих ситуаціях, які здаються спокійними», і виражає цінність такої особистої риси характеру, як обережність, розважливості, розсудливості.

Глибока вода в українській пареміології загалом оцінюється позитивно, про що свідчать прислів'я «в глибокій воді – велика риба», «глибока вода не каламутиться» та «глибока вода тихо пливе». У першому народному афоризмі узагальнюється, очевидно, рибацький досвід, і вода в цьому контексті може символізувати мудрість, знання. Оскільки відомості про такі «рибні місця» (тобто про западини на дні водойми) отримуються шляхом декількох невдалих спроб зловити бажану велику рибу, до того ж глибина потребує певних додаткових зусиль для отримання бажаного вилову, то прагматичне значення вищезгаданого прислів'я містить рекомендацію «шукати найкращий спосіб для отримання бажаного результату», а також вказує на необхідність невпинної праці. Отже, паремія «в глибокій воді – велика риба» виражає цінність такої риси характеру, як працьовитість, наполегливість. Крім того, важливого значення набуває така цінність, як проникливість, оскільки оцінка ситуації та значна спостережливість можуть допомогти швидше досягти мети.

У прислів'ї «глибока вода не каламутиться» стихія також може набувати різних значень. У денотативному сенсі народний вираз вказує на те, що найчистіша вода знаходиться глибоко під землею. Як відомо, чиста вода у світовій культурі асоціюється з істиною, правдою, чесністю, отже, у конотативному сенсі паремія натякає на те, що чиста вода, тобто правда, не знаходиться на поверхні, до неї ще слід, так би мовити, «докопатися». Отже, вищезазначена паремія виражає позитивну оцінку працьовитості та наполегливості, а також прагнення до істини, адже чиста вода не каламутиться, тобто якщо людина знає правду, її ніхто не зможе ввести в оману. Крім того, необхідною у прислів'ї «глибока вода не каламутиться» постає цінність проникливості, адже розуміння справжньої сутності речей є передумовою досягнення істини.

Окрім вищезгаданого метафоричного значення, вода у зазначеному фольклорному виразі може символізувати емоції. У такому випадку прислів'я «глибока вода не каламутиться» означає, що хвилювання, сховані в глибині душі, не каламутяться, тобто не турбують людину. В українській мові навіть є фразеологізм «каламутити воду (в криниці)», що означає «вносити розлад, неспокій». З позиції такого змісту прислів'я виражає іншу цінність, а саме необхідність стриманості почуттів.

Водна стихія також може асоціюватися з плином часу, з мінливістю світу. «Глибока вода» у такому разі сприймається

як те, що вже пройшло, що знаходиться далеко у часовому просторі. Інакше кажучи, вода у паремії «глибока вода не каламутиться» символізує минуле, спогади про події, що вже трапились колись. Таким чином, цей фольклорний вислів виражає цінність уміння жити сьогоднішнім днем і не «каламутити» минулого.

Прислів'я «глибока вода тихо пливе» схоже за значенням із попереднім. У ньому стихія також може асоціюватися як із плином часу та спогадами, так і з емоціями людини, а також з істиною, правдою, виражаючи ті ж самі цінності, що й у попередньому випадку. Але якщо сприймати воду як уособлення безпеки, підступності, то в прагматичному значенні фольклорний вираз рекомендує бути обережним навіть у ситуації очевидного спокою. Тому паремія «глибока вода тихо пливе» виражає цінність уміння передбачати можливі проблемні ситуації, тобто прораховувати кроки наперед.

Висновки. Отже, в українських пареміях із лексичним компонентом «вода» вираженню оцінної семантики сприяють слова з позитивним або негативним лексичним значенням (вода лякає, вода – калюжа, вода рве), наявність заперечення (не каламутиться, не встоїться, не загатить), а також протиставлення у синтаксичній конструкції («тиха вода греблю рве, а швидка тільки лякає»; «мала вода – великий шум»). Окрім того, в них реалізуються цінності особистісного характеру й соціалізаційні цінності, завдяки яким можна скласти враження про ідеал людини в українській культурі. Ідеальна особистість вбачається носіями української мови стриманою, працьовитою, наполегливою, розсудливою, тобто відповідає основним християнським чеснотам. Хоча певна винахідливість, навіть хитрість, також припустима. Українські паремії з лексемою «вода» вчать обережно ставитися до слів, використовувати час із розумом, прагнути постійного розвитку та самовдосконалення, як інтелектуального, так і фізичного. Крім того, українська культура прагне до культивування вміння цінувати кожний день, вдало використовуючи можливості. Проте такий спосіб життя має поєднуватися з обачністю і вмінням прогнозувати можливий хід подій.

Перспективою подальшого дослідження є виявлення цінностей в українських прислів'ях з антагоністичним стихійним компонентом – вогнем, а також їх зіставлення з цінностями германської культури, що реалізуються в аналогічних прислів'ях (на матеріалі англійської та німецької мов).

Література:

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология и паремология: учебное пособие / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семенов. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 344 с.
2. Гайдукова Т.М. Аксиологический аспект цветообозначений человека и частей его тела / Т.М. Гайдукова // Вестник Чувашского университета. – 2007. – № 4. – С. 128–132.
3. Живіцька І. Символ як стереотипізоване явище культури (на матеріалі українських паремій) / І. Живіцька // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. В. Винниченка. Серія: філологічні науки (мовознавство). – 2009. – Випуск 81(3). – С. 271–275.
4. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: учебное пособие / И.М. Кобозева. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
5. Сорочук Л. Вода як «жіночий» символ родючості / Людмила Сорочук // Українознавчий альманах. – 2011. – Випуск 6. – С. 47–49.
6. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М.: «Наука», 1986. – 141 с.

Сулейманова Я. О. Реализация категорий оценки и ценности в семантике украинских паремий с лексическим компонентом «вода»

Аннотация. В статье рассматриваются особенности взаимосвязи языка и культуры, которые интерпретируются посредством выявления оценки и выделения ценностей из украинских пословиц с компонентом «вода». Проанализировано ассоциативно-символические значения образа воды, который служит основой для формирования прагматического значения фольклорных выражений. Выявлены и проанализированы ценности, реализованные в украинских пословицах с лексемой «вода».

Ключевые слова: пословица, оценка, оценочное значение, ценность, коннотация, прагматическое значение.

Suleymanova Y. The manifestation of evaluation and value categories in the semantics of Ukrainian proverbs with the lexical component “water”

Summary. The article deals with the peculiarities of language and culture interrelation that are explained via the identification of evaluation and singling out values from Ukrainian proverbs with the lexical component “water”. The paper provides the analysis of associative and symbolic meanings of the image of water that serves as the basis for the formation of the pragmatic meaning of folk sayings. Values manifested in Ukrainian proverbs with the lexeme “water” are identified and analyzed.

Key words: proverb, evaluation, evaluative meaning, value, connotation, pragmatic meaning.